

FUZÛLÎ SORUYOR: “Mal Deyince Ne Anlıyorsunuz?”

Dursun Ali TÖKEL

ABD’de yapılan bir deney ve bu deneyin şaşırtıcı sonuçlarını okuyunca Fuzûlî’nin mısraları geldi gözlerimin önüne. Bugün ancak deneylerle ispatlandığı için inandırıcı olan ve insanı şaşırtan hakikatlere bu yüce bilgelerin yüzyıllar öncesindeki uyarıları ve bizlerin bu uyarılara kulak tıkayışı, beni bu yazıyı yazmaya sevk etti:

“Harvard Business School öğretim üyesi ve Pazarlama Uzmanı Michael Norton, paranın kullanılışı ve bunun insana yaşattığı duygular konusunda çok sayıda araştırma yapmış ve çalışmalarını “Happy Money” adlı kitapta toplamıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilere sabah içinde 25 dolar bulunan zarflar verilmiş, bir bölümüne “parayı kendileri için”, diğer bölümüne de “başkaları için” harcamaları söylenmiştir. Gün sonunda araştırma laboratuvarında, öğrencilerin doyum düzeyleri değerlendirilmiştir. Kendilerine verilen parayı “başkaları için” harcayanların açık arayla daha fazla iyilik ve hoşnutluk hâli yaşadıkları ve daha mutlu oldukları görülmüştür.”¹

Sahip Olurken Sahip Olunuruz

En temel zaaflarımızdan biridir; sahip olmak için çırpındığımız şeylerin de yavaş yavaş bize sahip olduğunu hiç fark etmeyiz. Çoğalttığımız her sahipliğimiz özgürlüğümüzün biraz daha eksilmesine yol açar. Ama sahip olmanın şehveti öylesine başattır ki esaretimizin farkına bile varmayız. Bunu ancak yüce ruhlar anlar ve bizi bu konuda derin kurgulanmış metinlerle uyarırlar. Bu uyarıyı yaparken dili öylesine vurucu bir tonla kullanırlar ki çoğunlukla bizim dil bilincimiz altüst olur. Bizler bazı kavramları bazı karşılıklarla eşleştirmişizdir. Mesela şu an hangimize sorulsa

1 Acar Baltaş, “Para, Zaman ve Mutluluk”, <http://www.acarbaltas.com/makaleler.php?id=147&ay=01&yil=2014#.VYfujvmqqkp>

“sabır nedir?” diye, hemen “sakin olma, dayanma, tahammül etme, kadere rıza gösterme, kabullenme” gibi pasif eylemleri sıralarız. Fakat işte ruhaniyeti yüce bir şahsa sormuşlar “sabır nedir?” cevabı şu olmuş: “İsyan etmektir.” Şaşırana şu karşılığı vermiş: “Sabır, Allah dışındaki varlıkların seni ele geçirme arzularına isyan etmen ve asla buna müsaade etmemendir!” Bu cevapta edilgen değil de çok aktif bir sabır tanımı yok mu? Bu tanımda tahammül, kabullenme, boyun eğme değil, resmen bir savaş hâli var.

Kelimelerin, kavramların sıralı, sabit, belirgin karşılıkları vardır. Bizler zihnimize hep o anlamlarla gezeriz ve anlamların da sadece onlar olduğunu zannederiz. Mesela birisi “zavallı” dediğinde hemen gözümüzün önüne; düşkün, perişan, zor durumda olan biri gelir. Kendimize bu sıfatı pek yakıştırmayız. Hâlbuki bu kelime “zeval”den geliyor. Yani “zevalli”. Sonra sesler uyum kanunları gereği, kalınlaşmış ve *zavallı* olmuş. Peki, ne demek zevalli? Zevalli olan demek; inişe geçen, batan, kemalden sonra zevale geçen demek. Bu anlamda *zevalli* olmayan mı var? Hepimiz zevalliyiz ve hepimiz kemal çağlarından sonra zeval çağlarını yaşamaya mahkûmuz. Demek ki zihinsel bir aydınlanma için tanımları, dondurulmuş anlam alanlarından çıkarmaya ihtiyacımız var. Sarsılmayan bir zihin kendini arayamaz, olduğu konumu olması gereken yer zanneder. İşte divan şiirine bu zaviyeden baktığımızda gerçekten bizi derinden çarpan varlık tanımlamalarıyla karşılaşırız.

Divan şairlerinin değişmeyen, hiç de değişmeyecek insani hâllere, insanın zaafına, bu zaafın onu düşürdüğü perişanlığa, bu perişanlıkla çıkagelen bireysel ve toplumsal felakete dair olağanüstü dikkatleri; bugün ve hatta gelecekte de her zaman ihtiyacımız olan, olacak olan çok ince dikkatlerle örülmüş tespitleri vardır. Bu tespitlere bir kulak kesilebilsek, aslında hiç de kıymetini bilmediğimiz ne devasa hazineler üzerinde oturduğumuzu anlar ve “neden bunlardan bizi mahrum bıraktılar” diye ahu vah ederdik. “*Ol mahiler ki derya içinde deryayı bilmezler*” sözü sanki tam da bizim hâli pürmelimizi ifade için söylenmiş gibidir. Ve sanki Montaigne şu hikmetli kelamını bizim için sarf etmiş benziyor: “*Kendimiz sandığımızdan çok daha zenginiz; ama bizi oradan buradan alarak, dilenerek yaşamaya alıştırmışlar. Kendimizden çok başkalarından faydalanmaya zorlamışlar bizi.*”² Bizler bu kısa yazımızda Fuzûlî’nin bu konuda serdettiği o olağanüstü dikkatlerden birine bir nebze değinmek istiyoruz.

İnsanın mal-mülk karşısında zaafını *bir şekilde* ifade etmeyen bir bilge, bir düşünür, bir hikmet insanı yoktur herhâlde. İnsanın mal ve mülke düşkünlüğü ve bu düşkünlükle ortaya çıkan zavallılığı her zaman ibreti âlem olmuştur. Hele hele başkalarının hem de yağmalayarak yiyeceğini bile bile hiçbir şeyini yiyemeden ölüp giden ve Tanrı’nın hazinelerini kendisine tamamen kapattığı zavallı cimrileri düşününce...

2 Montaigne, *Denemeler*, (Çev: S. Eyüboğlu), T. İş Bank. Yay., İstanbul 2006, s. 144.

Şundan eminim, hemen her toplumun yüz akı olan bu hakikat avcısı bilgele-
rin insanın mal karşındaki tutumuna dair sarf ettiği kelam ve hakikati derleseydik
herhâlde ortaya ciltler dolusu kitaplar çıkardı. Bunları yazarken Erasmus’un yaptığı
derleme geldi aklıma.

Orta Çağ Avrupa’sında mektup yazarken sözleri Latince özdeyişlerle süslemek
pek modaymış. Fakat okumayı pek de sevmeyen insanlar bu özlü sözleri bulmakta
çok zahmet çekerlermiş. Bir gün Erasmus, öğrencilerine gramer derslerinde örnek
vermek için büyük bir emekle derlediği bu veciz sözleri bir araya getirip bastır-
mayı düşünmüş. Bu düşüncesini hayata geçirmiş de. Sonuçta ne mi olmuş? Stefan
Zweig’den dinleyelim: “*Erasmus’un yaptığı ustaca seçim bütün Hümanist züppeleri
oturup klasikleri okuma zorunluluğundan kurtarmıştı. Bundan böyle bir mektup ka-
leme alan, uzun uzun sayfa karıştırma gereğini duymaksızın Afagia’dan (Erasmus’un
yazdığı eserin adı) hoş bir özdeyiş seçip kullanabilecekti. Snopların sayısı her çağ-
da kabarık olduğundan, kitap çabuk tanındı: Bütün ülkelerde bir düzine ve her biri
öncekinin neredeyse iki katı kadar özdeyiş içeren baskı yapıldı; anası babası belli
olmayan ve bulunmuş bir çocuk olan Erasmus’un adı, bir çırpıda bütün Avrupa’da
ün kazanmıştı.*”³

Bizde de birisi bu tür bir derleme yapsa, malk mülk sevgisi, bu sevginin afetleri,
cimriler ve cimrilerle ilgili sözleri, fıkraları, hikâye ve hatıraları derleyen ansiklo-
pedik eserler yazsa ve bu derlemeleri hemen her milletin bu konudaki metinleriyle
süslemeye çalışsa böylesi devasa bir eserin zararı mı olurdu? Tabii ki olmazdı. Ama
cümlelerin malumudur ki bu tür abide eserler kendilerini işlerine adanmış/adanmış in-
sanlar isterler.

Böylesi eserlerin yokluğu bu konularda yazmayacağımız anlamına gelmiyor el-
bette. Fuzûlî, hem divanında hem de diğer eserlerinde insanın mal-mülke olan düş-
künlüğüne ve bu düşkünlüğün onu düşürdüğü sefalete dair fevkalade ibretlik tablolar
çizmiştir.

Mal Nedir?

Dilimizdeki *mal* kelimesi Arapçadan geliyor. Etimolojik sözlüklere baktığımız-
da kelimenin “*menkul varlık, davar, zenginlik, servet, gelir*” vb. anlamlarla karşı-
landığını görüyoruz. Fakat biz isim olarak biliyorsak da Arapçada bu kelime aynı
zamanda *mâle* telaffuzuyla fiil olarak da kullanılıyor ve bu hâliyle Türkçemizdeki
meyletmek fiilinin de köküdür. İçinde mal kelimesinin geçtiği pek çok deyim, ata-
sözü, kalıp sözlerimiz vardır. Dilimizdeki bu kelimenin hem “ne çok malı var” gibi
olumlu, hem de “mal mal bakıyordu” gibi olumsuz anlamlar için kullanılıyor olması

3 Stefan Zweig, *Rotterdamlı Erasmus: Yaşamı ve Tarejedisi*, (Çev: Ahmet Cemal), Can Yay., İstanbul
2013, 4. baskı, s. 57-58.

bizi farklı bir şekilde düşünmeye zorluyor. Bir kelime aynı kişi için hem olumlu hem de olumsuz anlamlar ifade ediyorsa o kelimedede bir tuhafılık var demektir. Bir kelime bir kişiye hem değer katıyor hem de ondan değer eksiltiyorsa o kelimenin anlam alanlarında muğlak bir geçişgenlik var demektir.

Arapçada *mâle* bir şeye meyletmek anlamına geliyor. Bunun fiilimsi hâli de *meyletme* olacağına göre en basit tabiriyle *mâl*, *karşısında eğildiğimiz, kendisine meylettiğimiz şeyler anlamına* gelmiyor mu? Hangimiz kendisine mal dediğimiz şeylere karşı içten ve kökten bir ret hâli takınabiliriz ki? İfadenin en basit ve hatta en kaba ete kemiğe bürünmüşlüğünü zikrederim: *Mal, kendisine meylettirerek, gönlümüzü cezbederek bizi mallaştıran şeydir*. Yani kendisine sahip olduğumuzu zannederek aslında sahipliğimizi kendisine verdiğimiz şeyler...

İnsanda yakıcı bir şekilde mal sahibi olma tutkusu vardır. Kaçımız zengin olma isteği taşıyoruz ki? Hemen hepimizde çok servetimiz olursa daha mutlu olacağımız düşüncesi vardır. Bu yüzden harcamaktan ziyade biriktiririz. Eğer harcarsak azalacağını düşünürüz. Arifler insanın bu temel yanılığını çok iyi anlamış olmalıdır ki, asırlar boyu bizi bu düşüncenin yanlışlığı hususunda uyarıp durmuşlardır. Yunus Emre'nin şu mısraları hangimizin dilinde dolaşmıyor ki: “*Mal sahibi mülk sahibi/ Hani bunun ilk sahibi/ Mal da yalan mülk de yalan/ Var biraz da sen oyalan.*”

Fuzûlî'nin Mal Tarifi

İşte insanın bu temel zaafına Fuzûlî'nin bir eleştirisi. Fuzûlî, insanın mal sahibi olmasıyla içinde bulunduğu duruma, yazımızın başında belirttiğimiz şekilde çok farklı bir açıdan bakan bilgelere biri. Onun bakışı bizim bilincimizi sarsıyor. Çünkü o, malı bize değer katan bir varlık olarak değil, eğer dikkat etmezsek bizden değer eksilten bir varlık olarak tanımlıyor.

Fuzûlî, Farsça bir beytinde insanı mal karşısında takındığı tutum itibarıyla şöyle uyarıyor:

“*Sâhip olduğun malı sarf edersen, zamanın mükemmel bir insanı olursun; azalması senin tamamlanmanı temin eden şeyi mal bil!*”⁴

Bu mısralarda bizi sarsan nedir? Hepimizde harcama korkusu, harcarsak bitecek endişesi vardır. Fuzûlî, işte yukarıdaki mısralarıyla insanın bu korkusunun yersizliğini haykırıyor, hatta tam tersini savunuyor. İnsanın bu temel fobisine işaret eden şu ayete de göndermede bulunarak: “*De ki, Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederdiniz. Zaten insan pek cimridir.*”⁵

4 *Enisü'l-Kalb*, (Haz: Süleyman Cafer Erkilic), Hüsniyat Basımevi, İstanbul 1944, s. 22, 62. beyit.

5 İsra Suresi, 100. ayet.

Fuzûlî, insanın endişesini olumsuzluyor, “İnsan ancak harcarsa değer kazanır.” diyor. Mükemmel olmanın yolunun cömertlikten geçtiğini ifade ediyor. Buna itirazı olan var mıdır? Hani eskilerin bir sözü varmış, derlermiş ki. “İnsan tanrı olamaz, eğer olma ihtimali olsaydı ancak *vererek* olurdu.” Hâlbuki pek çoğumuzun eli cebine gitmez, halk tabiriyle söyleyelim, sanki cebimizde akrep vardır.

Fuzûlî, yukarıdaki sözünün ikinci kısmında daha çarpıcı bir hakikate işaret ediyor. Bizler mal yığdıkça, servet biriktirdikçe daha sağlam, daha kuvvetli, daha mükemmel olacağımızı düşünürüz. Çünkü malımız arkamızı pek tutar, onunla kendimizi daha güvende hissederiz. Bu ne kadar doğrudur? İşte Fuzûlî, bunun yanlışlığına işaret ediyor, bilincimizi temelden sarsarak:

Diyor ki, “malını artırarak kendini kemale erdireceğini düşünüyorsun. Hâlbuki tam da aksine mal, artarak değil azalarak seni mükemmelliğe erdirir.” Peki, bu nasıl olacak? Bunun nasıl olacağına cevabı şu:

Sahip olduklarımızı harcayarak malımızı azaltır ama insanlığımızı çoğaltırız. Tıpkı zekâta olduğu gibi. Zekât veya sadaka verenlerin, başkalarını iyiliği için paralarını harcayanların göreceli olarak malları azalır ama bunun aksine artan bir şeyleri vardır. Faizde de göreceli olarak para da bir artış olur ama bu eylemle beraber azalan bir şeyler vardır. Hiç kimse malını yığdıkça yağın cimriyi sevmez. Ama servetini insanlığın mutluluğu için harcayan cömerti kim takdir etmez ki? Cömert bu zenginliğe nasıl kavuşuyor? Malını azaltarak. Fuzûlî’nin bu düşünceyi somutlamak için seçtiği örneğin harikaliğine bir bakalım:

“*Elde ettiğin fevzi başkalarına da eriştir; bal arısını göz önüne getir ki menfaat verdikçe kadri öteki arılardan daha yüksek oldu.*”⁶ Eşek arısının bal arısı karşısındaki değersizliği bu mısralarla çok iyi anlaşılıyor!

Peki, cimriden nefretin sebebi ne? Malını yığması. Peki, malı yığarsak ne oluyor? Bu soruya yine Fuzûlî ile cevap verelim. Yukarıdaki Farsça beytini âdeta Türkçelediği şu mısralarıyla:

Cem’-i mâl eylediğin râhat içindir ammâ

Râhatin eksik olur her nice artar mâlin

“*Sen, rahatımı artırırım diye mal yığıp duruyorsun ama tam da aksine malın arttıkça rahatın daha da kaçmaya başlar.*”

Sanki Fuzûlî, Ahmedî’nin şu mısralarını yeniden kurgulamış:

Nice kim artar kişide mâl u genc

Dahı artar hırs-ıla bî-hûde renc⁷

6 *Enisü'l-Kalb*, (Haz: Süleyman Cafer Erkılıç), Hüsniyat Basımevi, İstanbul 1944, s. 31, 109. beyit.

7 Ahmedî, *İskendernâme*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarak>

“*Kişide mal ve hazine arttıkça, bu hırsla beraber gereksiz sıkıntılar da artmaya başlar.*”

Fuzûlî, sahip olduklarımızın bir gün bizi *göndereceğini* ama kendisinin geride bir başka sahip olduğunu zannedeceklere kalmaya devam edeceğini, bu dünyanın gelmiş geçmiş en varlıklı insanı Süleyman Peygamberi örnek göstererek anlatmaya çalışıyor:

“*Mutlak sûrette aciz olduğunu Süleyman saltanatından anla; evvelce onun فرمانına râm olan rüzgâr sonunda onu toprağa götürüyor*”⁸

Babasının “Malım Ne Olacak?” Sorusuna Mecnûn’un Cevabı

Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*’da, artık aklını yitirip çöllere düşen oğlunu aramaya giden babayı anlatır. Baba uzun aramalardan sonra oğlu Kays’ı (Mecnûn) bulmuştur. Onun o perişan hâline pek acır; eve dönmesini ister. Aralarındaki diyaloglar çok dramatiktir. Mecnûn babasına kim olduğunu sorar, yani babasını bile tanımaz bir hâldedir. Kendisini yalnız bırakmasını, geçip gitmesini söyler. Babanın ısrarlı davetleri hiçbir işe yaramaz. Babasının, tek vârisinin kendisinin olduğunu, başına geçmezse malının mülkünün heba olacağını söylemesi ve hâlâ mal kaygısı taşıması üzerine Mecnûn şu hikmetli sözleri tekellüm eyler ve susar:

Farz eyle ki mâle oldu vâlî

Gitdi yine gayra kodu mâli

Fuzûlî, burada Mecnûn’un ağzından çok etkileyici bir mal sevdası eleştirisi yapar. Mecnûn, babasının tek evladıdır. Baba da “eğer ben ölürsem malım mülküm kime kalacak?” korkusu vardır. Bu korkuyu, hatta bu vehmi Mecnûn hissetmiş olmalı ki yukarıdaki beyitle bu korkuyla alay eder ve babasına der ki: “*Farz et ki ben senin mallarına yönetici oldum, malının mülkünün vârisi oldum. İyî de ben ölünce o mallar ne olacak, yine başka birilerine kalmayacak mı?*” Bu sözler babaların endişelerinin ne kadar sığ olduğunu gösterir. Burada Gazali’nin bir sözünü anmak isterim. Gazali diyor ki: Bir kişi öldüğü zaman arkadakiler (varisler) ‘acaba ne bıraktı?’ derlermiş. Öndekiler ise (sorgu sual melekleri) ‘Acaba ne getirdi?’ derlermiş. Fuzûlî’nin eleştirisi Gazali’yi ne güzel şerh ediyor: Babalar ileriye ne gönderdiklerinin kaygısını çekmek yerine, geride bıraktıklarının ne olacağı vehmiyle boğulur giderler!

Doğulu bilgelerin, mal sevdası karşısındaki takındıkları bu müstağni tutum, bugün için çoğumuza anlamsız gelebilir. Malın çokluğu saadetin çokluğuyla özdeşleştirilebilir. Fakat düşünce biraz derinleştğinde hakikatin hiç de öyle olmadığı anlaşılacaktır. Bu yazıyı yazarken eşime sordum “Sen mal deyince ne anlıyorsun?” diye.

doganpdf.pdf? 0, 325. beyt

8 *Enîsü'l-Kalb*, (Haz: Süleyman Cafer Erkılıç), Hüsniyatı Basımevi, İstanbul 1944, s. 28, 93. beyt

Bana “İnsanın rahat yaşamasını temin eden, dünyalık şeyler.” cevabını verdi. Ona *mal* kelimesinin kısa bir etimolojisini yaptım ve gerçekte bu kelimenin anlam alanlarının neler olduğunu söyledim. Çok şaşırdı ve “Ben hiç öyle düşünmemiştim.” dedi. Şairlerin özelliğidir işte, bizim hiç öyle düşünmediğimiz konularda öyle düşündürürler! Eğer bir başka bilgemiz olan Mevlânâ’ya kulak verirsek Fuzûlî’yi daha iyi anlayacağız kanaatindeyim:

Malca varlığı yerinde olan ama hâlâ maişet darlığından şikâyet eden adama Mevlânâ şöyle bir soru sordu: “*Ey birader! Sen malını mı çok seversin, yoksa günahını mı çok seversin?*” deyince adam şaşırdı ve “*Efendim hiç günah sevilir mi? Hiç günahı seven var mıdır? Hiç kimsenin sevmediği gibi ben de günahı sevmem ve malı severim.*” dedi. Bunun üzerine Mevlânâ adama şöyle söyledi: “*Peki mademki öyledir, niçin malını bu dünyada bırakır da günahını götürürsün? Eğer sözlerin doğru ise malını kendinden evvel ahirete gönder ki Tanrı katında senin için yardımcı olsun.*”⁹ Dur durak demeden yığan, kimseye zırnık koklatmayan insanlara bu sözleri söylemeniz size ne derler?

Kimilerinin zannettiği gibi bu bilgelerin bize anlattığı *mal* düşmanlığı değil. Onlar düşmanlığın ve sevginin değil, insanın varlık karşısında aldığı tutumun eleştirisini yapıyorlar. Mevlânâ’nın dediği gibi, mal ile insan arasındaki ilişki gemi ile su arasındaki ilişki gibidir: Eğer su, geminin altındaysa sorun yok, ama eğer gemi suyun altındaysa işte o zaman yandı gülüm keten helva!

9 Murat Tarık Yüksel, *Hız. Mevlânâ’nın Hayatı ve Menkıbeleri*, Demir Kit., İstanbul 1976, s. 180-181.